

Олександра НІМИЛОВИЧ,
доц. кафедри музично-теоретичних дисциплін
та інструментальної підготовки
факультету початкової освіти та мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
чл. Національної спілки композиторів України

«ТЕМА З ВАРІАЦІЯМИ» БОГДАНИ ФІЛЬЦ В АСПЕКТІ ЗБАГАЧЕННЯ ФОРТЕПІАННОГО ПЕДАГОГІЧНО-КОНЦЕРТНОГО РЕПЕРТУАРУ

У статті висвітлюється історія написання і особливості одного з перших фортепіанних творів Богдани Фільц «Тема з варіаціями» C-dur, який був написаний у 1956 р. під час навчання у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка під керівництвом професора С. Людкевича. Образно-емоційний зміст «Теми з варіаціями» Б. Фільц наповнений відображенням настроїв, краси фольклорних багатств українського народу, пейзажних замальовок, скерцозності, вирізняється цікавим звукописом і стане добротним матеріалом у вихованні музикантів нових поколінь.

Ключові слова: *Богдана Фільц, варіаційний цикл, фортепіанний педагогічно-концертний репертуар, фактура.*

Серед вагомих завдань професійної музично-педагогічної освіти на сучасному етапі постає, поряд із розвитком професійно-виконавських здібностей студентів, плекання особистості майбутнього педагога-музиканта в її національній спрямованості. З цього огляду важливо до навчальних програм із диисциплін музично-інструментального циклу («ОМІ (фортепіано)») у закладах вищої освіти та фахових музичних коледжах вводити композиції, які не тільки є добрим навчальним матеріалом у сфері розвитку фахових піаністичних умінь і навичок, а й відображають ознаки національної ментальності, знайомлять молодь з вагомим пластом української музичної культури, тобто твори, написані на основі українських народнопісенних зразків чи близькі до них. До таких творів саме й належить «Тема з варіаціями» Богдани Фільц.

14 жовтня 2022 р. виповнилося 90 років від дня народження композиторки, заслуженої діячки мистецтв України, доктора філософії, лауреата премій ім. М. Лисенка, В. Косенка, «Київ» ім. А. Веделя, кавалера Ордена Великомучениці Варвари, почесного професора Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка – Богдани Фільц (1932–2021). Творча постать композиторки належить до плеяди тих митців, хто високою ідеєю до останніх днів життя примножував духовну скарбницю України.

Усі перипетії, які судилися на життєвій і мистецькій дорозі Б. Фільц (походження зі знаної родини (батько був відомим у Галичині адвокатом, мати викладала у семінарії СС Василянок і Яворівській філії Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові), репресії, заслання в дитячому віці в Казахстан, повне сирітство, важке повернення до Львова і постійна боротьба за виживання, отримання освіти), перегукуються з процесами розвитку української музичної культури, суспільства загалом і тісно переплітаються з нашим сьогоденням.

Професійну музичну освіту Богдана Фільц здобула у Львівській спеціальній музичній десятирічці (сьогодні ім. С. Крушельницької, клас фортепіано доцента І. Крих (1951), на історико-теоретичному (1956) і композиторському (1958) факультетах Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка та в аспірантурі в Києві (1962) при Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Творче зростання композиторки відбувалося у Львові, де навчалася в школі й консерваторії і мала унікальну нагоду спілкуватися, переймати досвід і творити під керівництвом видатних музикантів Західної України – Станіслава Людкевича і Василя Барвінського та в Києві – навчання в аспірантурі під опікою знаменитого Левка Ревуцького, згодом наукова праця у відділі музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, де до 2015 р. працювала старшим науковим співробітником. Як зазначила мистецтвознавець Валентина Кузик, захоплюючись талантом Богдани Фільц та «унікальному дарункові долі щодо вчителів, Анатолій Кос-

Анатольський у 1960-ті рр. писав їй: «Беріть від Ревуцького максимум і записуйте все основне, що він Вам скаже, бо це не є буденна собі людина – це учень Лисенка! Отже Ви будете творчою внучкою Великого Діда і дочкою не гіршого Батька!» Сьогодні ці рядки виглядають пророчо» [3].

Богдана Фільц – авторка понад 500 наукових друкованих праць, серед яких п'ять монографій, численних статей у книжкових і фахових виданнях, понад 200 статей в енциклопедіях. Композиторська спадщина мисткині сповнена яскравими, самобутніми творами різних жанрів – симфонічного, інструментального, камерно-вокального та хорового, загалом це понад 500 композицій. п'єси для фортепіано, скрипки, гобоя, флейти, бандури, ксилофона та ін. інструментів, духовні твори, обробки народних пісень.

У 2022 р. вийшов друком фортепіанний твір Б. Фільц «Тема з варіаціями» («Варіації» C-dur) [6], який був написаний у 1956 р. під час навчання у Львівській консерваторії ім. М. Лисенка. За спогадами композиторки вперше Варіації в авторському виконанні (а треба сказати, що Б. Фільц була чудовою піаністкою) прозвучали цього ж року. Знаменитий професор С. Людкевич запропонував своїй вихованці виконати його в програмі музично-літературного вечора, присвяченого творчості талановитої молоді у Львові, де Б. Фільц познайомила з багатьма молодими талановитими поетами, серед яких був і Дмитро Павличко, а згодом написала низку творів на його вірші. З цього часу варіаційний цикл залишався в рукописному вигляді, зрідка виконувався. Проте Варіації написані так майстерно, що кожна мініатюра як складова цілого, все ж володіє самодостатніми характеристиками. Тому згодом дві з десяти варіацій циклу ввійшли як самостійні п'єси до відомого фортепіанного циклу «Закарпатські новелети» (восьма варіація ввійшла до циклу як п'ята новелета, а дев'ята – стала сьомою новелетою). Загалом, дев'ята варіація як окрема п'єса здобула неабияку популярність у педагогічній практиці й була перекладена для арфи (пер. В. Полтарєва) [4], гобоя (пер. В. Бойка) [1] і баяна.

Варто наголосити, що «Тема з варіаціями» належить до перших творчих спроб композиторки, створених на початкових курсах в консерваторії, серед

яких мініатюри: «Танок», «Три прелюдії», «Експромт», «Капрічіо», «Етюд», «Фантазія в стилі думи». Як зазначила у монографії доктор мистецтвознавства М. Загайкевич: «За своїм жанровим визначенням ці п'єси, як і більшість написаних пізніше творів для фортепіано – це типові зразки камерної романтичної музики, в надрах якої викристалізувалися форми своєрідних «миттєвих замальовок» природи, настроєвих станів пропущених крізь призму посилено емоційного сприймання» [2, с. 76]. Зачарування карпатським краєм, щільні зв'язки з народною пісенністю знайшли у Варіаціях суто індивідуальне перетворення. Саме така організація варіаційного циклу уможливила використати окремі частини як самостійні композиції у «Закарпатських новелетах». У 2020 р. композиторка вирішила опублікувати цикл, подати його для ширшого кола шанувальників фортепіанного мистецтва як зразок фортепіанного концертно-педагогічного репертуару. Проте через різноманітні життєві, історичні перипетії здійснюється цей задум вже після відходу композиторки у засвіти, у 2022 р. Примітно, що через роки, а саме в 1972 р., композиторка знову звернулася до варіаційного циклу, написавши «Лемківські варіації» для фортепіано з виразними рисами, притаманними лемківському фольклору. 2002 р. у творчості композиторки з'явився ще один варіаційний цикл «Варіації для двох фортепіано», який був опублікований у Дрогобичі в 2003 р. [5, с. 42–53].

Образно-емоційний зміст Теми з варіаціями Б. Фільц наповнений відображенням настроїв, краси фольклорних багатств українського народу – пісні й танцю, пейзажних замальовок, скерцозності, гумору й вирізняється цікавим звукописом. *Тема* варіацій оригінальна авторська, яскрава, наспівного плану мелодія з елементами жарту в доволі прозорому фактурному викладі і лаконічна за формою (період). Варто зазначити, що 9–12 такти творять у темі своєрідний ліричний відступ. Ніжна супровідна лінія додає гармонічного забарвлення мелодичному зерну твору. У *першій варіації* Tempo di valse тема зазнає ритмічних змін (розширення) але настроєво залишається у кантіленному звучанні, вальсовому ліричному ключі, проте супровідна лінія лівої руки майже

завжди виконується відривисто, вносячи контраст і підсилюючи жартівливий колорит. *Друга варіація* (Allegro scherzando) – яскрава танцювальна мініатюра, з використанням контрастної динаміки, значної кількості мелізмів (форшлагів) та збереженням основних мелодичних і гармонічних контурів теми, неначе зображає запальне народне святкування.

Наступна *третья варіація* вносить ладовий контраст і написана у однойменному мінорі (c-moll), в повільному темпі (Lento). Тематична лінія зазнала незначних ритмічних і мелодичних змін, а прозорий фактурний виклад з поліфонічними елементами нагадує перше проведення теми. *Четверта варіація* знову вносить настроєвий і образний контраст танцювальним характером. У мініатюрі окреслюються два образні плани – дівочий (з легкими швидкими гамоподібними висхідними пасажами) і чоловічий танець (з чітким проведенням тематичного з чітким виділенням кожного звука на tenuto). *П'ята варіація* вирізняється яскравістю імпресіоністичного забарвлення, що проявляється у ніжних барвах, мінливості настроїв. Тематична канва майстерно вплетена у прозорі фігураційні переливи у партії правої руки на тлі плавного похитування фактурного ostinato.

Шоста варіація – своєрідна схвильована перша кульмінація варіаційного циклу. Написана в однойменному мінорі, в насиченому октавно-акордовому викладі з мелодичною, ритмічною і фактурною видозміною теми. Це схвильована, бурхлива частинка, в якій важливо вислуховувати всі альтерації, а також ладо-гармонічні зміни. *Сьома варіація* несе в собі барви імпресіонізму, що проявляються у ніжності звучання (Teneramente e espressivo), плинному похитуванні супровідної лінії і виразному визвучуванні тематичної лінії у високому регістрі фортепіано, що додає звучанню прозорості, зображальності й просторовості. Притаманною рисою цієї варіації є постійна гра настроїв і світлотіней, що підсилюється балансуванням на межі мажоро-мінору (C-dur – c-moll), хоча основною тональністю тут все ж є C-dur. *Восьма варіація* – скерцозна, жартівлива і приємна «замальовка, де стакатні грайливі звороти сплітаються з ліризованими мотивами» [2, с. 81].

Ліричним центром варіаційного циклу стала *дев'ята варіація*. Дослідниця М. Загайкевич наголосила на яскравих особливостях кантиленної сумовитої теми: «Збільшена секунда, що виникає внаслідок введення у звукоряд інтервалу лідійської кварта (підвищення IV шабля в мажорі), типові для пісень-романсів кадансові інтонаційні звороти в поєднанні з характерною для закарпатських наспівів синкопованою організацією руху, підголоскова фактура надають музиці теплого і водночас експресивно-ліричного, напруженого звучання» [2, с. 81]. Ця тема з варіаційного циклу особливо припала до душі професорові С. Людкевичу, який пам'ятав її впродовж багатьох років і завжди почувши чи згадавши її, наголошував, що вона написана майстерно. Ця деталь була особливо пам'ятною для авторки, тому, напевно, вона використала її і в «Закарпатських новелетах», і ця мініатюра стала популярною й часто виконується у перекладах для різних інструментів.

Завершальна *десята варіація* – розгорнена побудова, в якій авторська ремарка – *Brillante* (блискуче) чітко передає образно-емоційний зміст – радість, збудженість, світлі емоційні запальні сплески. Фактура варіації віртуозного плану, викладена дрібними тривалостями у партіях обох рук (шістнадцятки, зрідка тридцять другі ноти) у швидкому темпі. Партія правої руки проводить у терцієвому та інтервальному викладі видозмінену тематичну лінію у різних регістрах інструмента, що вимагає вправності у чіткому виконанні подвійних нот та мелодизації голосових ліній на тлі супровідної мерехтливої фігураційної лінії розкладеними акордами й разом вони творять цікаві регістрові контрасти.

Висновки. У варіаційному циклі Богдани Фільц, написаному на початку творчого шляху мисткині, проявилася важлива риса її таланту – мелодійність, милозвучність, теплота інтонацій і гармонійність внутрішнього світу. Цикл вирізняється майстерною і зручною фортепіанною фактурою, значною кількістю авторських ремарок, які детально вказують на характер, образність, настроєву палітру, агогічні, динамічні, темпові зміни, а також вражає майстерним поєднанням романтичних традицій, що проявляються у пісенності теми та чіткості форми з імпресіоністичними, окресленими барвистістю

гармонії, мінливістю, прозорістю і повнозвучністю фактури, віддаленістю регістрів, грою тембрів та вмілим застосуванням авторкою оркестрових прийомів у фортепіанній музиці. Сподіваємось, що тепла, звернена до найтонших почуттів людини музика «Теми з варіаціями» Б. Фільц принесе насолоду слухачам і стане вагомими поповненням українського педагогічно-концертного репертуару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гобой: Учбовий репертуар дитячих музичних шкіл. 4 клас. Клавір / упор. і пер. В. Бойка. Київ : Музична Україна, 1980. 48 с.
2. Загайкевич М. Богдана Фільц. Творчий портрет. Київ – Тернопіль : Астон, 2003. 94 с.
3. Кузик В. Богдана Михайлівна Фільц (14 жовтня 1932 – 5 травня 2021). URL: <http://mus.art.co.ua/bohdana-mykhaylivna-filts-14-zhovtnia-1932-5-travnia-2021/> (дата звернення: 10.11.22)
4. П'єси українських композиторів у перекладі для арфи / упор. і пер. В. Полтарєва. Київ : Музична Україна, 1972. 54 с.
5. Фільц Б. Варіації для двох фортепіано. *Твори українських композиторів для двох фортепіано та фортепіано в чотири руки* / ред.-упор. О. Німилович, У. Молчко. Дрогобич : Коло, 2003. С. 42–53.
6. Фільц Б. Тема з варіаціями / ред.-упор. О. Німилович. Дрогобич : Посвіт, 2022. 24 с.